

///// studie / article //////////////////////////////////////

SLOŽILA FINANČNÍ KRIZE „LABUTÍ PÍSEŇ“ POZITIVISTICKÉ EKONOMII?

Abstrakt: V rámci filosofie věd panuje široká shoda na tom, že druhá polovina 20. století složila „labutí píseň“ pozitivismu. Milton Friedman a Paul Samuelson, dva klíčoví autoři k metodologii ekonomie v daném časovém období, přitom tento vývoj ve filosofii vědy prý nikdy nereflektovali. Pozitivistická východiska – v prvé řadě v podobě redukcionistického přístupu – jsou tudíž stále přítomna ve vlivných teoretických konceptech rozvinutých ekonomy hlavního proudu. Značný počet autorů však v současnosti sdílí názor, že tyto koncepty v nezanedbatelné míře přispěly k vývoji, jenž ústil ve finanční krizi, vrcholící v letech 2008 a 2009. Předkládaný článek se proto táže, zda to byla právě krize – v níž mnozí spatřují empirické zamítnutí řady pozitivistických konceptů – která napsala „labutí píseň“ pozitivismu v ekonomii hlavního proudu.

Klíčová slova: metodologie ekonomie; pozitivismus; redukcionismus; heterodoxie; orthodoxie; Milton Friedman; Paul Samuelson; Wilhelm Röpke

Did the Financial Crisis Write a “Swansong” for Positivist Economics?

Abstract: It has been widely accepted that philosophers of science wrote a “swansong” for positivism during the second half of the 20th century. Milton Friedman and Paul Samuelson, major contributors in the field of economic methodology at the time, the argument goes, did never reflect the demise. Therefore, positivist roots – primarily in the form of reductionist approach – are still to be found in influential theoretical concepts developed by mainstream economists. However, quite a large number of scholars currently share the view that these concepts contributed in a non-negligible manner to the development leading to the financial crisis culminating in 2008 and 2009. The article thus asks if it is the crisis – seen by many as an empirical rejection of many positivistic concepts – that wrote a “swansong” for positivism in mainstream economics.

Keywords: methodology of economics; positivism; reductionism; heterodoxy; orthodoxy; Milton Friedman; Paul Samuelson; Wilhelm Röpke

LUKÁŠ KOVANDA

Národohospodářská fakulta, Vysoká škola ekonomická v Praze
nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3
email / Lukas.Kovanda@seznam.cz

Úvod

Finanční krize kulminující v letech 2008 a 2009 ukázala dle mnohých autorů nejen na nedostatky v oblasti ekonomiky jako takové, nýbrž též ekonomie, tj. disciplíny ekonomiku studující. Předkládaný článek hledá odpověď na otázku, zda lze o finanční krizi uvažovat jako o zásadní události, jejíž reflexí se ekonomie významněji změní nejen ve sféře teorie, ale i metodologie, tj. aparátu, na jehož základě jsou teorie vytvářeny. Konkrétně se text táže, zda finanční krize – v níž mnozí spatřují empirické zamítnutí řady pozitivistických konceptů – představuje „labutí píseň“ pozitivismu v metodologii ekonomie hlavního proudu.

Panuje totiž poměrně široká shoda na tom, že v druhá polovina 20. století složila „labutí píseň“ pozitivismu v oblasti filozofie vědy. Milton Friedman a Paul Samuelson, dva z největších ekonomů a současně dva z nejvlivnějších autorů k metodologii ekonomie minulého století, přitom tento vývoj ve filosofii vědy prý nikdy nereflektovali. Už v roce 1986 si toho všimla filosofka a historička ekonomie Margaret Schabasová. V konferenčním sborníku k výročnímu zasedání americké Asociace filozofie vědy hodnotícím „vědecké postavení ekonomie“ si povzdechla, že ...

Ačkoli „labutí píseň“ pozitivismu složili filozofové vědy v sedmdesátých letech [...], většina ekonomů [na něm] stále povrchně lpí [...], [příčemž] vůdčí představitelé disciplíny, [...] Milton Friedman a Paul Samuelson, dosud [vývoj ve filozofii vědy] ani náznakem nereflektovali.¹

Ve své jiné práci,² v kapitole nazvané „Machismus jako Friedmanův i Samuelsonův inspirační prazdroj“, jsem argumentoval, že jak Friedman, tak Samuelson byli ve svém přístupu k vědeckému poznání citelně ovlivněni, i když mnohdy spíše nepřímou či implicitně, pozitivistickou doktrínou.³

V polovině osmdesátých let, kdy Schabasová vyřkla citované věty, se jak Friedman, tak Samuelson ocitali v „podzemní“ části svých nesmírně plodných profesních kariér. Shodou okolností v přibližně stejné době za-

¹ Margaret SCHABAS, „An Assesment of the Scientific Standing of Economics.“ *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, sv. 1, 1986, s. 298–306.

² Lukáš KOVANDA, *Finanční krize a metodologie ekonomie*. Dizertační práce (vedoucí: Pavlík, J.). Praha: Národohospodářská fakulta VŠE 2013.

³ Prazdroj této doktríny lze přitom účelně spojit se jménem Ernsta Macha, významného fyzika přelomu 19. a 20. století, jenž zásadně zapůsobil i v oblasti filozofie vědy; Machův raný pozitivismus, na nějž navázali například američtí pragmatičtí filosofové či učenci Vídeňského kroužku, bývá někdy označován jakožto „machismus“.

počal – alespoň podle některých významných ekonomů, například George Akerlofa⁴ – vývoj, který vyústil ve finanční krizi.

V následujícím textu míním hájit tezi, že k tomuto vývoji v nezanedbatelné míře přispělo užití některých teoretických přístupů převažující ekonomické teorie, majících svůj původ v pozitivistické epistemologii aplikované na oblast ekonomie a její metodologie v určující míře právě Friedmanem, Samuelsonem a jejich následovníky – v podobě instrumentalismu, operacionalismu či deskriptivismu.⁵ I proto lze v souvislosti s finanční krizí do jisté míry hovořit o epistemologické krizi, či dokonce o krizi ekonomické profese (možnými reflexemi této krize se zabývám v jiné práci).⁶

Struktura textu je následující. V první kapitole, „Redukcionismus a ekonomie“, je hájen náhled, že v rámci převažující ekonomické teorie a související metodologie a epistemologie se ve druhé polovině 20. století pozitivistický redukcionismus projevoval na několika úrovních obecnosti (prvním dvěma jsou věnovány samostatné podkapitoly). Na každé z nich přitom svým dílem přispěl k ustavení takové podoby ekonomie hlavního proudu, již lze označit jako neutěšenou a o níž lze tvrdit, že nese prostřednictvím inklinace k zavádějícímu poznávání reality svůj nesmazatelný otisk právě i v genezi událostí, jež vyvrcholily finanční krizí.

V druhé kapitole, „Röpkeho oslyšená kritika“, je přiblížena kritika „nové ekonomie“ z pera ekonoma Wilhelma Röpkeho. V poválečných dekadách totiž ekonomická ortodoxie stupňovala své úsilí vetknout ekonomii jednoznačně pozitivistický charakter, zvědečtit ji po vzoru exaktních nauk, a Röpke představuje jednoho z raných kritiků tohoto procesu, jenž podle něj generoval nežádoucí „novou ekonomii“. Röpkeho kritika „nové ekonomie“ zůstala ekonomy hlavního proudu oslyšena, stejně jako kritika znějící ve stejné době z jiných heterodoxních pozic.

Závěrečná diskuse se soustředí na otázku, za jakých podmínek čeká ekonomii věru zásadní změna – jako když se transformovala ze „staré eko-

⁴ Akerlof spatřuje klíčovou příčinu finanční krize v nedostatečné regulaci finančních trhů, která kromě jiného ústila ve skutečnost, že tyto trhy nebyly uspokojivě statisticky sledovány, pročež ekonomové neměli po ruce potřebná data, a nemohli tudíž včas varovat před nebezpečným vývojem. „Kdyby se ty trhy statisticky měřily, věděli bychom třeba, že vznikly swapy úvěrového selhání za 30 bilionů dolarů. To by byl nepřehlédnutelný varovný signál,“ podotýká s tím, že s deregulací finančních trhů se začalo na úsvitu osmdesátých let. Lukáš KOVANDA, *Příběh dluhové smršti a hovory (nejen) s laureáty Nobelovy ceny o dopadech finanční krize*. Praha: Mediapop 2011.

⁵ KOVANDA, *Finanční krize a metodologie ekonomie*.

⁶ Lukáš KOVANDA, „Ekonomie budoucnosti: čtyři možné scénáře.“ *Politická ekonomie*, roč. 59, 2011, č. 6, s. 743–758.

nomie“ na „novou ekonomii“, řečeno s Röpke. A za jakých podmínek by tedy bylo možno opravdu hovořit o tom, že finanční krize složila „labutí píseň“ pozitivismu v ekonomii.

1. Redukcionismus a ekonomie

Dirk Bezemer ve své, zejména populárním tiskem poměrně hojně citované studii z doby kulminující finanční krize⁷ uvádí, že ji předpověděl všehovšudy tucet ekonomů, ať už akademických či praktických, z nichž někteří se navíc hlásí k preferenci heterodoxních⁸ ekonomických doktrín.⁹ Ortodoxní ekonomy hlavního proudu, kteří krizi prorokovali, lze podle Bezemera celosvětově počítat málem jen na prstech jedné ruky.¹⁰ Ponechám stranou hodnocení míry relevance a opodstatněnosti Bezemerových závěrů. Mnozí ekonomové by se s nimi evidentně neztotožnili nebo by upozornili na objektivní okolnosti, jež jím popisovaný stav způsobily,¹¹ jako například Akerlof poukazem na nedostatek relevantních statistických dat, která měli ekonomové v předkrizových letech k dispozici (viz pozn. 4). Nicméně už

⁷ Dirk BEZEMER, *No One Saw This Coming: Understanding Financial Crisis Through Accounting Models*. MPRA, studie č. 15892, 2009.

⁸ Rozdělení na ortodoxní a heterodoxní školy ekonomického myšlení není v rámci celé ekonomické obce přijímáno univerzálně a bez výhrad. Pro potřeby tohoto textu ale postačuje například Lawsonova (viz Tony LAWSON, „The Nature of Heterodox Economics.“ *Cambridge Journal of Economics*, roč. 30, 2006, č. 4, s. 483–505) kategorizace. Ten označuje za *ortodoxní* současnou ekonomii hlavního proudu, zejména pak ekonomii neoklasickou. Argumentuje dále, že pojitko mezi *heterodoxními* školami, za něž označuje například starý institucionalismus, postkeynesovství, neoricardovství, (neo)rakouskou školu, ale taktéž neomarxismus či nově feministickou ekonomii lze, alespoň implicitně, hledat v rovině ontologické. Heterodoxní ekonomy podle něj sjednocuje zejména nedůvěra v míru, v níž jsou matematicko-deduktivní metody užívány v rámci ortodoxní ekonomie hlavního proudu k popisu uspořádání ekonomického systému.

⁹ KOVANDA, „Ekonomie budoucnosti.“

¹⁰ Ještě poněkud vyhraněji to vidí Richard Thaler, vůdčí představitel behaviorální ekonomie (viz KOVANDA, *Finanční krize a metodologie ekonomie*). Podle něj lze ekonomy, kteří finanční krizi předpověděli, „spočítat na prstech jedné ruky“ (KOVANDA, *Příběh dluhové smrti*, s. 118). Jiný slovnitý ekonom, Michael Spence, zase míní, že „[R]ozsah [...] krize byl předpovězen jen opravdu velmi málo lidmi. Podstatná část ekonomické profese její příchod neodhadla vůbec.“ *Ibid.*, s. 89.

¹¹ Například Robert Solow, Samuelsonův dlouholetý blízký kolega z Massachusettského technologického institutu, konstatuje následující: „Nemyslím, že je úplně správné [říci, že je tak málo ekonomů, kteří krizi předpověděli]. Jsem přesvědčen, že existuje opravdu mnoho ekonomů, kteří před vypuknutím krize varovali, že v ekonomice vzniká nebezpečná nerovnováha.“ *Ibid.*, s. 101.

samotný fakt, že se takovéto studie vůbec objevují, může opravdu být jistým dokladem krize ekonomické profese. Ostatně, někteří ekonomové hovoří dokonce o „systémovém selhání akademické ekonomie“.¹²

Neztotožňuji se zcela s názorem, jež v této práci spojuji s Bezemerovou studií, tedy že velmi omezený počet ekonomů, kteří předpověděli finanční krizi, svědčí *per se* o selhání ekonomické profese. Do jisté míry si však současně dovoluji polemizovat s názory, které zde demonstrují Akerlofovým náhledem, tedy že ekonomická profese ani v nejmenším nepochybila a že příčiny jejího „zaspání“ v předkrizových letech lze hledat zcela mimo její doménu působnosti. Soudím, že ekonomická profese svým nezanedbatelným dílem přispěla k celé té neblahé situaci, kdy takřka celý svět byl „přes noc“, náhle a nečekaně, postaven tváří v tvář nové krizové realitě.¹³ Zásadní příčinou takového stavu jsou – jak jsem již naznačil a jak dále doložím – nedostatky v oblasti některých teoretických přístupů převažující ekonomie, ekonomie hlavního proudu. Ty, jež mám na mysli, sdílí minimálně jednoho společného jmenovatele, jímž je nepatřičné upřednostnění redukcionistické epistemologie, úzce související s pozitivistickou doktrínou v neširším smyslu tohoto výrazu.

Obecně řečeno, stoupenci redukcionismu postulují, že entity určitého druhu jsou soubory či kombinacemi entit jednodušších nebo základnějších. Příkladem redukcionistického smýšlení je například idea, že fyzická tělesa odpovídají souborům atomů nebo že myšlenky jsou kombinacemi základních dojmů a pocitů. Logičtí pozitivisté, z nichž řada náležela k již zmíněnému Vídeňskému kroužku, zastávali redukcionistický postoj v tom smyslu, že hlásali, že postuláty vztahující se k existujícím věcem či stavům věci je možno definovat vycházeje z přímo pozorovatelných objektů či „dat“ získaných smyslovými počitky, a tudíž jakýkoli výrok popisující určitý jev je ekvivalentní jistému souboru empiricky verifikovatelných výroků. Z toho plyne, že jakákoli vědecká teorie musí být podle logických pozitivistů redukovatelná na komponenty, jež lze přímo pozorovat, a jakýkoli vědecký zákon je kombinací výsledků pozorování. Náznorně shrnuto, báží redukcionismu není nic jiného než nahlížení celku jako sumy jeho částí. V takovémto kontextu je protikladem redukcionistického náhledu pojmání celku jako

¹² David COLANDER a kol., „The Financial Crisis and the Systemic Failure of Academic Economics.“ In: KOLB, R. W. (ed.), *Lessons from the Financial Crisis: Causes, Consequences, and Our Economic Future*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons 2010, s. 427–436.

¹³ Genezi finanční krize přibližují jinde, viz KOVANDA, *Příběh dokonalé bouře*.

neekvivalentního sumě svých částí, což například implikuje předpoklad existence nezanedbatelných jevů emergentní povahy.^{14,15}

Lze argumentovat, že v rámci převažující ekonomické teorie a související metodologie a epistemologie se ve druhé polovině 20. století redukcionismus projevoval na několika úrovních obecnosti. Na každé z nich přitom svým dílem přispěl k ustavení takové podoby ekonomie hlavního proudu, již lze označit jako neutěšenou a o níž lze tvrdit, že nese prostřednictvím inklinace k zavádějícímu poznávání reality svůj nesmazatelný otisk právě i v genezi událostí, jež vyvrcholily finanční krizí.

Tím, čeho se konvenční ekonomické analýze nedostává, je obsáhnutí „ekonomické emergence“ takového druhu, při níž vznikají ekonomické struktury, jež nemohou být nahlédnuty jednoduše rozbořem svých komponent, [a kdy] tudíž platí, že „celek může být větší než suma jeho částí.“¹⁶

1.1 Redukcionismus a ekonomie: první úroveň obecnosti

Na té nejobecnější úrovni se redukcionismus, takřka nerozlučně spjatý s pozitivismem, projevoval – a projevuje – v rámci ekonomie hlavního proudu zhruba od třicátých či čtyřicátých let 20. století. A to usilováním – implicitním či explicitním – o izolaci ekonomie jako takové od jiných společenských věd. Redukcionismus se transformoval do zjevného obecnějšího přesvědčení mnoha ekonomů, že poznání v humanitních vědách bude lépe docíleno jejich zřetelnější parcelizací do jednotlivých společenskovědních disciplín; ostatně, celek – tedy souhrn veškerého poznání humanitních věd – není ničím jiným než sumou částí, tedy agregací poznatků jednotlivých, poměrně jasně vymezených společenskovědních disciplín. Taková epistemologie ovšem marginalizuje, ba eliminuje roli interdisciplinárního, syntetizujícího bádání, zatímco současně zveličuje význam redukcionisticky analytického přístupu; její vyhrocený projev pak lze spatřovat v ekonomismu, jelikož v důsledku marginalizuje, ba eliminuje i interdisciplinární vědecký diskurs, jenž by z povahy věci působil korektivně tehdy, jakmile se již ekonom dostane v rámci bádání do „hraničního pásma“ své disciplíny. Konkrétním příkladem zmíněné snahy o izolaci ekonomie je Samuelsonova

¹⁴ Redukcionistické pojmání reality (nahlížení celků jakožto ekvivalentních sumám svých komponent), je-li zavádějící, se označuje jako *klam kompozice*.

¹⁵ John FOSTER – J. Stanley METCALFE, „Economic Emergence: An Evolutionary Economic Perspective.“ *Journal of Economic Behavior & Organization*, roč. 82, 2012, č. 2, s. 420–432.

¹⁶ *Ibid.*, s. 421.

behavioristická teorie projevených preferencí, kterou lze nahlížet jako demonstraci redukcionistické snahy o vytěsnění jakýchkoli psychologických aspektů z ekonomie i jako jeden z triumfů úsilí o realizaci demarkačního řezu mezi oběma disciplínami.¹⁷

Explicitně projevené smýšlení v duchu redukcionismu na dané neobecnější úrovni je patrné už u starších autorů, například u Vilfreda Pareta¹⁸ koncem 19. století, avšak teprve Samuelson a jeho podobně orientovaní současníci z něj učinili základní stavební kámen ekonomie hlavního proudu. Až právě ve třicátých či čtyřicátých letech totiž většinově přijímanou ekonomickou doktrínu a její metodologii zásadním způsobem ovlivnilo široké tažení pozitivismu, které odsunulo na vedlejší kolej – do domény heterodoxní ekonomie – jiné směry. Takové, jež byly vzdálenější pozitivistickému, potažmo modernistickému pojetí vědy¹⁹ a které kladly mnohem citelnější důraz na zasazení ekonomického zkoumání do širšího, interdisciplinárního pojetí mnohdy implikujícího kontextu (jako v případě starého institucionálního) nebo třeba na subjektivní či psychologické prvky a s nimi související – z hlediska pozitivismu ovšem irelevantní – metody zkoumání, jako je introspekce (jako v případě přístupu vycházejícího z učení rakouské školy ekonomického myšlení).

1.2 Redukcionismus a ekonomie: druhá úroveň obecnosti

Pozitivismus, případně redukcionismus však k izolaci ekonomie od ostatních společenskovědních disciplín vedl i cestou nepřímou, jak napovídá například geneze vztahu ekonomie hlavního proudu a právní vědy v posled-

¹⁷ KOVANDA, *Finanční krize a metodologie ekonomie*.

¹⁸ Paretův výrok z roku 1897 kromě toho, že zřetelně demonstruje motivaci některých tehdejších ekonomů k vytěsnění jiných věd, konkrétně psychologie, z domény ekonomie, dokládá i jejich inspiraci, ne-li zhlédnutí se, v přírodních vědách: „Je empirickým faktem, že v přírodních vědách je dosahováno pokroku pouze tehdy, když se jako výchozí bod zkoumání stanoví sekundární principy, a nikoli sama podstata věcí. [...] Je tedy zásadním zájmem čisté politické ekonomie, aby co nejméně stavěla na poznatcích psychologie.“ Cit. v Giovanni BUSINO, „Note bibliographique sur le Cours.“ In: Vilfredo PARETO, *Epistolario*. Řím: Accademia Nazionale dei Lincei 1964, s. xxiv. Tuto motivaci ekonomů ovšem podpořily i dobové poznatky jiných společenskovědních disciplín. Zakladatel psychoanalýzy Sigmund Freud například „hlásal, že emoce jsou velmi nepředpověditelné“, což podle behaviorálního ekonoma George Loewensteina, shodou okolností Freudova právnuka, přispělo k tomu, že „ekonomové [raději přijali] modely, které jsou z psychologického hlediska vyložené prostinké.“ Lukáš KOVANDA, *Proč si ženy přitažlivost koupit nemohou, a muži ano: Čarovná zákoutí moderní ekonomie*. Praha: Brána 2013, s. 27.

¹⁹ KOVANDA, *Finanční krize a metodologie ekonomie*.

ních desetiletích. Ve své stati tento vztah analyzuje Avery Katz (1996). Jedním z nejpodstatnějších faktorů, jež způsobují, že interdisciplinární dialog mezi oběma disciplínami se zadrhává, je podle něj

relativní důležitost, kterou jejich zástupci přisuzují normativnímu diskurzu. Ekonomové jsou ujednoceni snahou uplatňovat pozitivistická kritéria pro vědu, přičemž v souhrnu spatřují vyčlenění normativních otázek jako přínosné pro další rozvoj své disciplíny; právní vědci to takto nevidí.²⁰

Jinými slovy, zatímco tedy ekonomové většinově lpí – v duchu poměrně důsledně uplatňovaného pozitivismu – na zřetelné demarkaci pozitivní a normativní problematiky, o níž však Katz tvrdí, že je obhájitelná pouze pragmaticky, nikoli epistemologicky, právní vědci žádné tak zřetelné oddělení neprovádějí a naopak jej, stejně jako představitelé dalších společenských věd vyjma ekonomie (např. mravouky či estetiky), považují za neopodstatněné²¹ – alespoň tedy z epistemologického hlediska. Opravdu přínosná interakce mezi oběma disciplínami bude podle Katze v první řadě možná tehdy, až se ekonomové dovědí, že důslednost, s níž oddělují pozitivní a normativní aspekty své disciplíny, je záležitostí pragmatickou, jež usnadňuje ekonomický diskurs, a nikoli epistemologickou. A až také shledají, že právní vědci mohou v rámci své disciplíny aplikovat zase jiné pragmatické postupy, tedy třeba i takové, které pozitivní a normativní aspekty zdaleka tak zřetelně neoddělují. Zatím ale Katz konstatuje, že „[p]ozitivismus – a způsob, jakým ekonomové pojmají rozdělení mezi pozitivní a normativní problematikou – je zodpovědný za [vyhloubení] podstatné části příkopu mezi právní vědou a ekonomikou.“²²

Kategorizace podle pozitivních a normativních aspektů je ve sféře společenských věd do jisté míry přínosná obecně. Fakt, že ekonomie hlavního proudu lpí – na rozdíl od jiných společenských věd – na striktní podobě této

²⁰ Avery KATZ, „Positivism and the Separation of Law and Economics.“ *Michigan Law Review*, roč. 94, 1996, č. 7, s. 2229–2269.

²¹ Neopodstatněnost plyne z náhledu, k němuž se zvláště v posledních letech, ba desetiletích kloní podstatná část filosofů vědy, že zřetelné oddělení normativní a pozitivní problematiky není s to odpovídajícím způsobem reflektovat realitu vztahu mezi pozorováním a pozorovatelem. Empirické pozorování a deskripce jsou totiž možné teprve tehdy, je-li zvoleno hledisko a objekt pozorování. Ať už tato úvodní volba proběhne náhodně či na základě volního jednání, nemůže být z povahy věci nikdy výsledkem pozorování nebo deskripce. KATZ, „Positivism and the Separation of Law and Economics.“

²² *Ibid.*, s. 2233.

kategorizace, jak praví Katz a mnozí další autoři,²³ lze opět vysvětlovat nepatřičným upřednostňováním epistemologického redukcionismu. Zatímco na nejvyšší úrovni obecnosti vystupuje snaha izolovat ekonomii od jiných společenských věd, na této úrovni obecnosti, už přímo v rámci ekonomické disciplíny, je kladen důraz na izolaci hodnotových, tedy subjektivně daných aspektů („Jak by to mělo být“) a na jejich zřetelnou demarkaci od aspektů objektivních („Jak to je“), z hlediska pozitivismu tedy jediné vpravdě vědeckých. Normativní ekonomie sice není zavržena, nýbrž evidentně většinově nahlížena jako podřadná, nesplňující pozitivistická kritéria vědeckosti. Ekonomické bádání tedy je redukcionisticky rozčleněno na „vědecké“ a „nevědecké“, aniž by přitom byl reflektován novější vývoj ve filozofii vědy, který ostré rozčlenění obou domén zpochybňuje (viz pozn. 21). Vzhledem k tomu, že obecně platí, že málokterý badatel preferuje bádání v rámci „nevědecké“ domény své disciplíny, ať už z důvodů reputačních, kariérních či jiných, nastíněná redukcionistická demarkace v rámci ekonomie zásadně přispěla k vytěsnění „nevědeckých“, normativních aspektů, například etických záležitostí, na okraj zájmu ekonomů hlavního proudu. Samuelson s Nordhausem na toto konto ve své vlivné učebnici *Economics* uvedli následující:

Vědci většinově diskutují o tom, co je a co nastane za takového a takového stavu. Do té míry, do jaké je to lidsky vůbec možné, spočívá smysl *pozitivní deskripce* v zachování takové diskuse bez poskvrnění přáním, co se stává otcem myšlenky, a etickým přemítáním nad tím, jak by to či ono mělo být. Proč? Jsou snad vědci chladnokrevní roboti? Ne. Ale zkušenost ukazuje, že přesnější pozitivní deskripce je dosaženo tehdy, když se její původce *vyhlasí* být objektivní.²⁴

Nebyl to však Samuelson, kdo se nejvyšší měrou zasadil o široké přijetí důsledné separace normativních a pozitivních aspektů v rámci poválečné ekonomie hlavního proudu a její metodologie, nýbrž Friedman. Jak poznamenává Katz,²⁵ většina ekonomů se k dané separaci rozhodně hlásí, a to obvykle prostřednictvím poukazu na Friedmanovu zásadní esej *The Methodology of Positive Economics*.²⁶ Ačkoli dané dělení lze nalézt u starších autorů, například u Johna Nevilla Keynesa, právě Friedmanova esej vykazala tento

²³ Roger TRIGG, *Understanding Social Science: A Philosophical Introduction to the Social Sciences*. Oxford: Blackwell 1985.

²⁴ Paul SAMUELSON – William NORDHAUS, *Economics*. 11th edition. New York: McGraw-Hill 1980, s. 590–591; zvýraznění původní.

²⁵ KATZ, „Positivism and the Separation of Law and Economics.“

²⁶ Milton FRIEDMAN, „The Methodology of Positive Economics.“ In: *Essays in Positive Economics*. Chicago: University of Chicago Press 1953.

určující vliv. Lze argumentovat, že se tak stalo proto, že právě v poválečných desetiletích ekonomové hlavního proudu podnikli zásadní zteč za účelem příklonění ekonomie k exaktním, přírodním vědám, ba plného začlenění mezi ně. Friedmanova esej, jež poměrně důsledně demarkovala pozitivní a normativní přístup, se stala vítanou zbraní při této zteči, jelikož autoritativně postulovala, že ekonomie může být exaktní vědou – tehdy, vykáže-li normativní soudy a přístupy do patřičných mezí.

2. Röpkeho oslyšená kritika

Mimo hlavní proud ekonomie – v heterodoxní doméně – se tak v poválečných dekádách ocitli ti, kteří se neztotožňovali se snahou o příklon k přírodním vědám a kteří ve zmíněné zteči spatřovali předem prohranou bitvu. Patřil mezi ně i Wilhelm Röpke, jeden z duchovních otců německého ekonomického zázraku v poválečných dekádách. Röpke však výrazně promlouval i do diskursu k ekonomické teorii. Aplaudoval na jedné straně růstu významu ekonomické disciplíny, která v padesátých letech již rozhodně nepůsobila coby „chudá příbuzná“ právních věd, jako tomu bylo – alespoň v jeho rodném Německu – ještě ve třicátých letech. Na druhé straně si uvědomoval, že poměrně rychle²⁷ emancipované ekonomii může její úspěch snadno přerůst přes hlavu.²⁸ Například takovým způsobem, že ke své škodě podlehně svodům ekonomismu²⁹ nebo scientismu, jež vykládal jakožto sklon rozumět vědou pouze takové bádání, které splňuje poměrně striktní kritéria pozitivismu a exaktnosti po vzoru přírodních věd.³⁰ Röpke zjevně oponoval též přehnaně redukcionistickému přístupu k poznávání, jelikož zdůrazňoval „úplnou marnost takové vědy, která [...] stále něco měří,

²⁷ Strmý vzestup ekonomie a její nepřehlédnutelné zazaření na společenskovedním nebi považoval Röpke za důsledek nebývalých hospodářských obtíží, jež se objevovaly od třicátých let a na něž hledali recepty právě ekonomové. Wilhelm RÖPKE. „The Place of Economics Among the Sciences.“ In: SENHOLZ, M. (ed.), *On Freedom and Free Enterprise: Essays in Honor of Ludwig Von Mises*. Princeton, NJ: Van Nostrand 1956, s. 111–127.

²⁸ Wilhelm RÖPKE. „The Place of Economics Among the Sciences.“ Viz také Samuel GREGG, *Wilhelm Röpke's Political Economy*. Cheltenham: Edward Elgar 2010, s. 70; zvýraznění vlastní.

²⁹ Ekonomismus Röpke definoval coby (zlo)zvyk spočívající v nahlížení „všeho ve vztahu k ekonomice a v kontextu materiální produktivity [a] v pojmání materiálních a ekonomických zájmů jakožto ústředních aspektů, od nichž je vše ostatní odvozeno a jimž je vše ostatní podřízeno“. Wilhelm RÖPKE, *The Social Crisis of Our Time*. Chicago: University of Chicago Press 1950, s. 53.

³⁰ RÖPKE, *The Social Crisis of Our Time*.

analyzuje a dokumentuje, ale která se [současně] bez ustání vzdaluje [syntetizujícímu pojetí].“³¹

Takové uchopení vědeckého poznávání, jež na piedestal staví redukcionistickou analýzu, zatímco zároveň upozaduje syntézu, pokládal Röpke právě za důsledek scientismu. Ten podle něj též vede k až nežádoucí specializaci v rámci vědy obecně a – specificky v ekonomii – k neochotě tolika ekonomů vést dialog se sociology, mravouky či politology. Oč znatelněji se pod vlivem scientismu ekonomové izolují od ostatních vědeckých disciplín, o to více tíhnou k nekonečné dokumentaci naměřených dat, ke kvantifikaci a vůbec k orientaci vstříc přírodním vědám jakožto jakémusi ideálu, mínil také.³²

Ekonomické myšlení, jež v jeho očích upadlo do zajetí scientismu, označoval Röpke za „novou ekonomii“. Z jejího ustavení částečně vinil už Johna Maynarda Keynesa, „představitele geometrického ducha 20. století“ a zároveň „exponenta pozitivistického scientismu“, pro nějž byla „ekonomie součástí matematicko-mechanického univerza“,³³ zejména však jeho pokračovatele, mezi něž lze zařadit v první řadě Samuelsona, Johna Hickse a další (viz pozn. 34). Ti formalizací mnoha Keynesových poselství položili základy neoklasické syntézy, tedy sloučení předválečné neoklasické ekonomie s některými prvky reinterpretovaného³⁴ Keynesova učení. Neoklasická syntéza v podstatné části druhé poloviny 20. století představovala do značné míry „oficiální“, učebnicovou ekonomii hlavního proudu.

„Nová ekonomie“ podle Röpkeho redukovala ekonomii na matematickou a statistickou analýzu a na makroekonomii.³⁵ Rozvoj makroekonomie je objektivně vzato zásadním odkazem Keynesa, jenž svým učením průkopnický přispěl k nahlížení celého makroekonomického systému prostřednictvím agregátů a agregovaného chování jednotlivců. Ač mají podle Röpkeho

³¹ Wilhelm RÖPKE, *Civitas Humana: A Humane Order of Society*. London: William Hodge 1948.

³² *Ibid.*

³³ Wilhelm RÖPKE, *The Economics of the Free Society*. Chicago: Henry Regnery 1963, s. 224.

³⁴ Podle mnohých ekonomů – a nejen postkeynesovců, kteří se považují za autentické pokračovatele Keynesova díla – však bylo Keynesovo dílo v rámci ustavení neoklasické syntézy spíše dezinterpretováno. Edmund Phelps k tomu podotýká následující: „Myslím, že ekonomové [jako Samuelson, James Tobin a Alvin Hansen] Keynesa radikálně a přehnaně zjednodušili. Konvertovali jeho učení do něčeho, o čem on sám nikdy přesvědčen nebyl.“ KOVANDA, *Příběh dokonalé bouře*, s. 80.

³⁵ Samuel GREGG, „Smith Versus Keynes: Economics and Political Economy in the Post-Crisis Era.“ *Harvard Journal of Law and Public Policy*, roč. 33, 2010, č. 2, s. 443–464.

jen máloco společného s realitou,³⁶ kritizuje je nikoli *per se*, nýbrž spíše v kontextu celého Keynesova přístupu, který v zásadě „deklaroval metodu [...] agregátů za jedinou platnou“.³⁷ Metoda agregátů je svým způsobem dalším z projevů redukcionismu, nyní na ještě nižší úrovni obecnosti; ekonomický systém (celek) je chápán jako množina (suma) jeho agregovaných součástí typu agregované poptávky, agregované spotřeby, agregovaných úspor atp. Například hrubý domácí produkt v daném období je tak, jak známo, sumou agregovaných investic, agregované spotřeby, agregovaných vládních výdajů a čistého vývozu.³⁸

Agregáty z povahy věci, nutnou uniformizací, zatemňují jedinečnost ekonomických subjektů i jejich rozličných motivací, od níž odhlížejí, čímž umožňují ekonomický systém popsat prostřednictvím funkčních vztahů, grafů, matematických rovnic a vzorců. Abstrahují ovšem od faktorů, často emergentní povahy, které implikují pouze limitovanou možnost „kalkulačního jednání“³⁹ a optimalizace tváří v tvář omezením a jež nelze snadno statisticky zachytit či formalizovat, jako je institucionální rámec, podnikatelsství,⁴⁰ přirozená lidská jedinečnost, vlastní motivace toho či onoho ekonomického subjektu k takové či onaké volbě atp. Od Röpkeho smrti v roce 1966 došlo k sofistikaci matematických i statistických metod, k závratnému zvýšení výkonnosti výpočetní techniky, ke zkomplexnění ekonomického modelování apod., avšak klíčové tázání zůstalo v podstatě nedotčeno: model stále je zjednodušeným popisem reality, k jehož sestavení je třeba od jistých prvků reality odhlížet – je však v komplexně-adaptivním, otevřeném systému typu toho ekonomického, a potažmo společenského vůbec možné určit, od kterých prvků abstrahovat?

³⁶ RÖPKE, *Civitas Humana*.

³⁷ Wilhelm RÖPKE, *Against the Tide*. Chicago: Henry Regnery 1969, s. 172.

³⁸ Tato konvenční metoda měření hrubého domácího produktu je poměrně častým terčem kritiky, která upozorňuje na to, že nezohledňuje hůře kvantifikovatelné složky, například spokojenost obyvatelstva příslušného regionu. Důraz na měřitelná data, v němž lze spatřovat projev pozitivistického smýšlení, se tak v poslední době snaží korigovat i někteří významní ekonomové, například Joseph Stiglitz. Toho někdejší francouzský prezident Nicolas Sarkozy v roce 2009 ustanovil do čela týmu ekonomů, kteří měli rozvíjet alternativní metody zjišťování hrubého domácího produktu. KOVANDA, *Proč si ženy přitažlivost koupit nemohou, a muži ano*.

³⁹ FOSTER – METCALFE, „Economic Emergence.“

⁴⁰ Abstrahování ortodoxní ekonomie od analýzy podnikatelství, k němuž ve velké míře dochází, je zvláště zarážející. Na podnikatelskou činnost lze totiž nahlížet na jako vůbec nejbyťostnější ekonomickou ze všech činností člověka (*ibid.*).

Dějinně se ekonomie objektivně vyvinula nejprve z morální filozofie, z níž se později vyčlenila politická ekonomie, od níž bylo nakonec odňato adjektivum; morálku nelze měřit, politiku také ne, ekonomické agregáty však ano. S „novou ekonomikou“, mnil Röpke, opustily ekonomii poslední zbytky morálních konotací, jež byly tak klíčové v době jejího ustavení, v době Adama Smithe, jednoho z morálních filozofů a zakladatele moderní ekonomie. Právě s jeho jménem nejvýrazněji Röpke spojuje „starou ekonomii“, ekonomii předkeynesovskou a předpozitivistickou,⁴¹ jež ještě tvořila organickou součást intelektuálního, morálního i historického kontextu dané společnosti.^{42,43}

Röpkeho kritika „nové ekonomie“ zůstala ekonomy hlavního proudu oslyšena, stejně jako kritika znějící ve stejné době z jiných heterodoxních pozic. V poválečných dekádách ortodoxie stupňovala své úsilí vetknout ekonomii jednoznačně pozitivistický charakter, zvědečtit ji po vzoru exaktních nauk. Toto snažení, které podle mnohých autorů vrcholilo v sedmdesátých a osmdesátých letech, však vytýčené mety zcela nedocílilo:

[E]konomii se nikdy nepodařilo zcela separovat od jejích sesterských disciplín, a to ani během vrcholícího přílivu matematické ekonomie a pozitivismu v sedmdesátých a osmdesátých letech.⁴⁴

⁴¹ RÖPKE, *Civitas Humana*.

⁴² RÖPKE, *The Economics of the Free Society*.

⁴³ Röpkeho třídění „staré ekonomie“ a „nové ekonomie“ vykazuje řadu podobností s rozlišením módů myšlení v ekonomii, které uplatňuje Dowová (Sheila DOW, *The Methodology of Macroeconomic Thought*. Cheltenham: Edward Elgar 1996). Ta chápe módy myšlení jako způsoby konstruování a předkládání argumentů a teorií, stejně jako postupy v přesvědčování ostatních o vlastní pravdě. Karteziánsko-euklidovský modus myšlení (užívaný ortodoxními ekonomy), jenž by byl evidentně vlastní drtivě většině stoupenců „nové ekonomie“, chápe ekonomický systém jako uzavřený, což implikuje přínosné uplatnění axiomaticko-deduktivní metody; jednotlivé složky systému jsou pojímány atomisticky, a nikoli celostně, a proto je možno je analyzovat po částech, za podmínky *ceteris paribus*. V rámci babylonského módu myšlení (který užívají mnohé heterodoxní školy v ekonomii), jež zjevně preferuje většina přívrženců „staré ekonomie“, je ekonomický systém pokládán za otevřený; axiomatické odvozování je zavrženo, neboť jediná chyba v logickém řetězci může zapříčinit jeho celé zhroucení. Zásadní rozpor mezi Röpke a Dowovou by patrně nastal ohledně hodnocení Keynesovy role. Zatímco Dowová jej má za „babylonského“ ekonoma, podobně jako heterodoxní postkeynesovce, Röpke ho nahlíží jakožto klíčového hybatele v rámci přeměny „staré ekonomie“ v ortodoxní „novou ekonomii“.

⁴⁴ Peter BOETTKE a kol., „Where Economics and Philosophy Meet: Review of the Elgar Companion to Economics and Philosophy with Responses from the Authors.“ *Economic Journal*, roč. 116, 2006, č. 512, s. F306.

Ač v sedmdesátých letech, jak si výše všímá Schabasová, filozofové vědy zásadním způsobem pozitivismus zpochybnili, ekonomové hlavního proudu v témže desetiletí dále, a ještě intenzivněji, rozvíjeli koncepty „nové ekonomie“, které znamenitě vystihují tehdy vrcholící éru pozitivisticky redukcionistického smýšlení. Některé z nich lze dávat do úzké souvislosti s nezanedbatelným přispěním k vývoji, jenž eskaloval finanční krizí, a sice kupříkladu hypotézu racionálních očekávání či teorii efektivních trhů.⁴⁵

Závěrečná diskuse

Tento odklon od „staré ekonomie“, řečeno opět s Röpke, přitom ortodoxní ekonomy připravuje o možnost nahlédnout „celistvý obraz“ společenského dění, jehož ekonomická komponenta je velmi podstatná, avšak nikoli izolovaná a samojediná.

Neschopnost nahlédnout „celistvý obraz“ přitom bývá vyzdvihována jako ústřední příčina chabého výkonu ekonomické profese tváří v tvář finanční krizi. Robert Shiller, jeden z dvanácti ekonomů, kteří podle výše citované Bezemerovy studie krizi předpověděli, připomíná třeba to, že ještě v padesátých letech ekonomové živě diskutovali dynamiku vývoje cenových očekávání, přičemž dospěli k závěru, že extrapolace dosavadních cenových nárůstů může generovat ekonomickou nestabilitu. Dodává však, že

takový druh myšlení byl do značné míry vytěsňen v šedesátých letech, kdy [ekonomická] profese vzala za svůj ten náhled, že [koncept] efektivních trhů tvořených racionálně očekávajícími jedinci může vysvětlit prakticky jakoukoli ekonomickou aktivitu.⁴⁶

Geneze teorie očekávání tedy podle Shillera zašla tuze daleko špatným směrem. A to je prý třeba v nadcházejících letech korigovat. Do té doby však „toto selhání pomůže vysvětlit, proč finanční krize v zásadě nebyla předpovězena“.^{47,48}

⁴⁵ Lukáš KOVANDA, „Stane se finanční krize milníkem v metodologii ekonomie?“ *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 22, 2014, č. 4, s. 16–29.

⁴⁶ Robert SHILLER, „The Sickness Beneath the Slump.“ *New York Times* (12. června 2011), s. BU6.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Redukcionistická epistemologie a související klam kompozice (viz pozn. 14) se podle některých ekonomů promítla do vývoje, jenž vyústil finanční krizí, nejen prostřednictvím hypotézy racionálních očekávání a teorie efektivních trhů, ale například i prostřednictvím zvoleného přístupu k regulaci bankovního sektoru, jež implikuje. Heterodoxní ekonom

Teorii extrapolativních očekávání, na niž Shiller odkazuje, ovšem rozvíjeli ekonomové, kteří zosobňují matematizaci ekonomie druhé poloviny 20. století, například Kenneth Arrow.⁴⁹ I tito ekonomové tedy přispěli k procesu přimykání ekonomie hlavního proudu k exaktním vědám. „Koncept teorie efektivních trhů tvořených racionálně očekávajícími jedinci“ tak lze nahlížet také jen jako vyhocený projev přimykání, jako extrémní manifestaci pozitivistického redukcionismu v ekonomii. Finanční krize, kulminující v letech 2008 a 2009, sice podle Shillera značí definitivní zpochybnění jmenovaných teoretických konceptů, avšak tentýž ekonom evidentně nezpochybňuje širší proces, jenž k jejich ustavení vedl, tedy proces – Röpkeho slovy – přeměny „staré ekonomie“, ekonomie syntetizující, v „novou ekonomii“, ekonomii redukcionistickou.

Jakkoli je teorie racionálních očekávání podstatná pro vývoj ortodoxní ekonomie v posledních několika desetiletích, lze argumentovat, že nemusí ustavovat lakatosovské „tvrdé jádro“ výzkumného programu ortodoxie.⁵⁰ Pokud je totiž „tvrdým jádrem“ soubor předpokladů, jež jsou obecným projevem lnutí ekonomů hlavního proudu k pozitivistickému redukcionismu, pak teorii racionálních očekávání lze nahlížet spíše jako lakatosovskou „pomocnou hypotézu“. Shillerovu argumentaci je následně možné chápat tak, že v jejím rámci navrhuje opuštění konceptu, jenž byl empiricky, tj. finanční krizí, nevratně diskreditován, aby tak ovšem uchránil „tvrdé jádro“. Tomuto nazírání přidává na legitimitě fakt, že Shiller „jedním dechem“ připomíná zjevně relativně realističtější koncept, tj. teorii extrapolativních očekávání, jenž ovšem zároveň není v rozporu s předpoklady „tvrdého jádra“. Takový postup je i podle Lakatose legitimní. Lakatos však rozlišuje situace, kdy

Michael Lim Mah-Hui k tomu říká následující: „[V] oblasti [...] regulace bank [se] mylně [vyšlo] z předpokladu, že všechno, co je třeba učinit, je regulovat jednotlivé banky. Proto [se] zvláště před krizí snadno podléhal[o] omylu, že riziko je možno redukovat sekuritizací, tedy tím, že ta či ona banka třeba zabalí několik hypoték do jednoho cenného papíru, který prodá dále. Konkrétní banka se sekuritizací opravdu zbaví rizika, jenže riziko nemizí, nýbrž jen se v rámci systému přesunuje jinak. Celý systém je tedy rizikový. Jenže před krizí si mnozí mysleli, že tím, že se banka zbaví rizika, musí jej být [...] zbaven i finanční systém, [jenž] je přece jen prostou sumou svých komponent čili jednotlivých bank. Opak byl pravdou.“ Lukáš KOVANDA, „Recept na nemocný svět: Zřídme globální odbory!“ Rozhovor s Michaelem Lim Mah-Huiem. *Finmag.cz* [online]. Dostupné z: <<http://www.finmag.cz/cs/finmag/ekonomika/recept-na-nemocny-svet-zridme-globalni-odbory/>> [cit. 13. 7. 2013].

⁴⁹ Alain ENTHOVEN – Kenneth ARROW, „A Theorem on Expectations and the Stability of Equilibrium.“ *Econometrica*, roč. 24, 1956, č. 3, s. 288–293.

⁵⁰ Imre LAKATOS, *The Methodology of Scientific Research Programmes*. Cambridge: Cambridge University Press 1978.

změna pomocných hypotéz progresivně zvyšuje relevanci výzkumného programu, tj. jeho prediktivní nebo explanační sílu, a kdy naopak taková změna je činěna z nutnosti za každou cenu bránit už tak jako tak degenerující „tvrdé jádro“.

Právě v tom spočívá zásadní otázka současnosti a příštích let. Pokud totiž „tvrdé jádro“ ortodoxní ekonomie vskutku degeneruje, nebudou úpravy ve stylu těch, které navrhuje Shiller, stačit a ekonomii čeká věru zásadní změna – jako když se transformovala ze „staré ekonomie“ na „novou ekonomii“. Tato změna může spočívat dokonce i v určité formě návratu ke „staré ekonomii“, například v tom smyslu, že *interní konzistence* ekonomie bude doplněna její *externí konzistencí*, implikující ekonomické modelování kompatibilní s vzhledy jiných relevantních společenských věd.⁵¹ V takovém případě by se vskutku dalo hovořit o tom, že finanční krize složila „labutí píseň“ pozitivismu v ekonomii.

⁵¹ COLANDER a kol., „The Financial Crisis and the Systemic Failure of Academic Economics.“ Další možné scénáře budoucího vývoje podoby převažující ekonomické teorie, jemuž může být finanční krize podstatným impulsem, nastiňují jinde (KOVANDA, „Ekonomie budoucnosti“). Nástup behaviorální ekonomie, který finanční krize bezpochyby umocnila, nelze nahlížet jako zamítnutí „tvrdého jádra“ ortodoxie. A to ani v tom případě, který však například podle klíčového představitele behavioralistů Thaler a zatím ani nenastal (KOVANDA, *Příběh dluhové smršti*), že by se behaviorální ekonomie plně začlenila do hlavního proudu ekonomie. Behavioralisté totiž nepochybně zásadní předpoklady „tvrdého jádra“ ortodoxie (David LAIBSON – Richard ZECKHAUSER, „Amos Tversky and the Ascent of Behavioral Economics.“ *Journal of Risk and Uncertainty*, roč. 16, 1998, č. 1, s. 7–47) a svoji misi, zdá se, vnímají podobně jako Shiller, spíše jako evoluční, nikoli revoluční (někteří autoři (Thomas LUX – Frank WESTERHOFF, „Economics Crisis.“ *Nature Physics*, roč. 5, 2009, č. 1, s. 2–3.) tak varují před tím, aby se jediným zásadním výsledkem nástupu behavioralistů nestala změna výchozího předpokladu „racionálního reprezentativního aktéra“ v předpoklad „neracionálního reprezentativního aktéra, jež by prý zdaleka nedostačovala). Případné ovládnutí hlavního proudu behavioralisty by tedy samo o sobě nedostačovalo k tomu, aby bylo možné hovořit o opuštění röpkeovské „nové ekonomie“. Ambice revolučně pozměnit ekonomii hlavního proudu, zasadit se o radikální odklon od „nové ekonomie“, ovšem sdílí některé výše jmenované heterodoxní školy myšlení v ekonomii, například představitelé rakouské školy, k nimž měl Röpke ostatně poměrně blízko.